

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОЛІ РОМАНТИЧНОГО МИТЦЯ
У ТВОРІ Г. ДЕ БРОЙНА
«ЖИТТЯ ЖАН-ПОЛЯ ФРІДРІХА РІХТЕРА»

У статті розглядається досвід біографічної реконструкції національної класики німецьким письменником ХХ ст., що розробляє життєпис митця, осмислений у контексті духовної атмосфери рубежу ХVІІІ– ХІХ ст.

Ключові слова: концепція особистості, документалізм, історизм, художня біографія.

В статье рассматривается опыт биографической реконструкции национальной классики немецким писателем ХХ в., который разрабатывает жизнеописание творца, осмысленное в контексте духовной атмосферы рубежа ХVІІІ –ХІХ вв.

Ключевые слова: концепция личности, документализм, историзм, художественная биография.

The article is devoted to the experience of biographical reconstruction of national classic German writer of the ХХ th century who developed a biography of the creator in the context of meaningful spiritual atmosphere of the turn of ХVІІІ - ХІХ centuries.

Keywords: conception of a personality, documentalism, historicism, biographical fiction.

Рецепція національної класики діячами культури наступних епох становить таку ж мірою перспективну, якою й невивчену царину сучасного літературознавства. У чималій мірі дане твердження має силу для літератури Німеччини. Тому у пропонуваній статті ми зосереджуємо увагу на таких проблемах, як сприйняття й успадкування класики очима письменника наступної генерації, інтелектуально-емоційні чинники та складові частини процесу рецепції, створення рефлексивної моделі певної епохи в культурі іншої, «старшої» епохи єдиного національного регіону. Особливу увагу приділено співвідношенню автора, оповідача й образу героя. Висвітлено сенс осмислення письменником ХХ століття складної проблеми взаємного обумовлення індивіда та історії, зв'язків особистісного та суспільного. Матеріалом дослідження даного актуального кола питань є твір німецького письменника Гюнтера де Бройна «Життя Жан-Поля Фрідріха Ріхтера».

Життя і діяння надзвичайно складного, суперечливого, багатогранного німецького письменника кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття покладено в основу відомого твору-життєпису Г. де Бройна «Життя Жан-Поля Фрідріха Ріхтера» («Das Leben des Jean Paul Friedrich Richter», 1975). Г. де Бройн з повним правом завоював широку популярність і визнання читачів не тільки в Німеччині, але й за її межами. Літературна спадщина майстра слова складає романи, повісті, нариси, оповідання, есе, його творчість приваблювала багатьох дослідників. У літературі про де Бройна основну увагу приділяють переважно таким романним творам, як „Buridans Esel“ („Буриданів осел“, 1968), „Preisverleihung“ („Присудження премії“, 1972), „Märkische Forschungen“ („Бранденбурзькі шукання“, 1978). Проте не менш цікавим є симбіотичний за жанром твір «Життя Жан-Поля Фрідрі-

ха Ріхтера», який вчені з погляду генології вважають начебто проміжним і зазвичай відносять до біографій. Він вийшов у 1975 році й став значною, майже поворотною подією у творчому розвитку де Бройна, як і примітною віхою культурного життя Німеччини взагалі. У вітчизняному і зарубіжному літературознавстві цьому досить знаменному творові приділялося недостатньо уваги.

Знайомство з твором переконує, що видатна людина минулого цікавить письменника ХХ століття не тільки у зв'язку з епохою, в якій жила, і у зв'язку зі справою, якою займалася, але і сама по собі, як особистість з усією сукупністю проблем, з нею пов'язаних. Масштаб досягнень і духовних звершень Ріхтера не заслонує в очах біографа-аналітика рутини повсякдення і важких обставин Жан-Поля, тобто цілком реальних вимірів переборювання й існування, у які був органічно занурений митець, іноді проти волі. Це дозволяє заключити, що де Бройн далекий від створення героїчної біографії-ідеалізації, ним володіє модальність скупого й доскіпливого розшуку фактичних істин, якими б важкими вони не були.

Зрозуміло, що пройшовши через досвід шукань модернізму та постмодерну, усвідомивши логіку психоаналізу, аналітичної філософії, структурної лінгвістики, література ХХ ст. своєрідно відгукується на ці багатозначні явища, які вирішальною мірою позначилися на зображальній палітрі художності. Цей досвід модифікує структурну сутність образів та характерів персонажів, тобто література в її художньо-історіографічному аспекті виробляє особливу модальність сприйняття постатей і фактів минулого, які належать історії культури і є невід'ємними від її традицій. Так, де Бройн позирає на свого попередника з того майбутнього, про конкретику якого Жан-Поль навряд чи здогадувався або мріяв про те, що колись його колега у річищі нового століття спробує зрозуміти, що попередник думав про головне в житті, як визначав його сутність. Тим не менше де Бройн зроби спробу охопити феномен Жан-Поля цілком, таким, яким він був, і спробував зрозуміти його і пояснити, для чого йому було необхідно ознайомитися з усіма доступними неупередженими джерелами, які повідомляють про життя і творчість Жан-Поля.

Для того, щоб реконструювати образ митця, де Бройну потрібно було просотатися в іншу епоху, досконало вивчивши історичне тло не тільки Німеччини, а й Європи кінця XVIII – початку XIX століття. Центром уваги де Бройна була особистість великої людини, її характер, особливості її мислення, її ставлення до навколишнього життя. Усі матеріали, багате розмаїття подій і фактів, навіть сама діяльність Жан-Поля послуговували засобом до характеристики світосприйняття непересічної особистості Німеччини. Глибоке вивчення матеріалу допомогло автору проникнути в духовний світ свого героя, як ми вважаємо, за допомогою здійсненого де Бройном особистісного ідентифікування історіографічного типу. Підкреслимо, що у зображенні митця слова минулого присутні як психофізіологічний, так і характерологічний підхід, а у чомусь – навіть ідеалістична настанова, тому що де Бройн моделює біографію героя, спираючись на редукціоністський принцип фактографічної достовірності і відмовляючись від ідеї самодостатності художньої оповідної фікції.

Коментуючи твір де Бройна, О. Гугнін слушно зазначив, що сучасний письменник «випустил беллетризовану „Жизнь Жан Поля Фридриха Рихтера“, значительно приблизив к нам многострадальную и исполненную творческих поисков жизнь замечательного немецкого прозаика конца XVIII – XIX века» [3: 617]. Письменник-біограф повно

охопив багатогранну постать самого митця і передав дух епохи Жан-Поля в його зв'язку з минулим і своїм власним часом. Уже сам факт звернення до постаті, життя і спадщини письменника кінця XVIII – початку XIX століття передбачає неабиякий інтерпретаційний початок. Тим не менше, в процесі портретування де Бройн не афішує своєї власної позиції, він нібито відсторонюється від персональної оцінної призми, зображує у своєму творі живу людину у максимальній повноті її життєвих проявів і зв'язків, переконливо відтворює її спосіб мислення, мову, манери, звички, стиль життя і творчості.

На думку А. Г. Баканова, «автора „Жизни Жан-Поля Фридриха Ріхтера” взволновала судьба знаменитого некогда писателя, в истории жизни которого де Бройн увидел немало типичного, дающего яркое представление об эпохе конца XVIII – начала XIX века, наполненной бурными политическими событиями, и одновременно раскрывающего непростой характер и творческую индивидуальность создателя „Геспера“ и „Титана“» [1: 136]. Дійсно, де Бройн зазирнув у минуле для того, щоб на шляху узагальнення реконструйованих фактів краще зрозуміти і уявити собі шлях розвитку історії культури та її перспективи у найближчому майбутньому, висвітлити головні проблеми для інтелектуалів усіх часів: людина і епоха, людина і її справа.

Книга Г. де Бройна «Життя Жан-Поля Фрідріха Ріхтера» багата новими матеріалами і спостереженнями, літературознавці називають її найкращим твором про цього більш ніж оригінального письменника. Простежимо особливості підходу біографа до трактування постаті Жан-Поля: «Jean Paul war der Mann der Gegenwart. Er suchte seine Ideale und Stoffe nicht in der Antike und nicht im Mittelalter. Das war sein Verdienst, und es markiert seine Grenzen. Denn die Flucht in die Vergangenheit war eine zu der Größe, die die deutsche Gegenwart nicht bot, ein Versuch, sich geistig über die Misere zu erheben. Indem Jean Paul diese Flucht verschmähte, blieb er auf die miserable Realität angewiesen. Das Kleinliche der Kleinstaaterei und des Kleinbürgertums konnte er darstellen wie sonst keiner. Seine Versuche, den verachteten Verhältnissen ideale Helden gegenüberzustellen, scheiterten, weil eben diese Verhältnisse den Helden keine Gelegenheit zu Taten boten» [7: 233]. Звернімо увагу насамперед на стрижень осмислення позиції митця, який, за де Бройном, цілком належав своєму часу, і це зумовило як велич, так і обмеженість його шукань. Таким чином, де Бройн не уникає протиріч, притаманних самій натурі об'єкта осмислення і зображення, він виважує і сильні, і слабкі сторони письменницького «я» Жан-Поля. Як очевидно впливає вже із даної, цитатно-стиклої характеристики, де Бройн пропонує художньо-публіцистичний аналіз матеріалу: слово оповідача наповнено антитетикою (протиставляє велич – мізерності в історичному і духовному значенні), заснований на різкому синтаксичному членуванні стислих, майже посічених фраз, наполегливо повторює одне й те саме поняття – дрібний (klein), нібито прагне викликати в читача логічне і чуттєве уявлення про мізерний дух часу Жан-Поля і вселяє реципієнту відчуття нетерпимості щодо даного явища. Вже у зв'язку з наведеною цитатою ми маємо право поставити запитання: що перед нами – художній текст (романний) у власному смислі чи це історичне (соціологічне, культурологічне, філологічне) дослідження? Проза де Бройна настільки містка, що в принципі допускає (а можливо, навіть потенціє) багатство тлумачень. Певно, таке вихідне завдання письменника, який пише про письменника: його епоха (і життя) повинна бути витлумачена з мобілізацією всіх припустимих технік і методів, але й більше того – вона повинна бути відчута, «прожита» в духовному привласненні – як своє «друге» жит-

тя. У зв'язку з цим спостереженням цікаво відмітити такий примітний факт: У Швайкерт включає книгу де Бройна під першим номером у бібліографію саме наукових джерел про письменника в авторитетному виданні [6: 318].

Де Бройн у післямові зазначив: «Meinungen und Urteile auch sehr subjektiver Art zu unterdrücken habe ich mich nicht bemüht. Nicht Lehrmeinungen zu illustrieren oder literaturwissenschaftliche Thesen zu verfechten war meine Absicht. Ich wollte aus den vorhandenen Materialien ein Leben rekonstruieren, das mir Exemplarisches zu haben scheint. Nicht nur jede Zeit entdeckt ihre Dichter neu, sondern jeder einzelne. Vielleicht hätte ich diese Lebensbeschreibung „Mein Jean Paul“ nennen sollen» [7: 372]. У цьому міркуванні важлива міра суб'єктивності, оскільки автор відкрито декларує власне кредо: «Мій Жан-Поль», водночас відстоюючи право індивідуального привласнення й осягнення спадщини минулого поряд з правами епохи: «Не тільки кожна епоха заново відкриває поета, а й кожна окрема людина». Тобто, біограф ХХ ст. у особі де Бройна не боїться бути й виглядати суб'єктивним, оскільки він насамперед чесний із самим собою: його кредо утілення історичного матеріалу цілком відповідає найсучаснішим вимогам у пошуку істини. Образ, що вимальовується із сукупності нашарованих матеріалів, повністю коректний і, так би мовити, саморухомий.

Деякі особливості художнього сприйняття де Бройна вже склали предмет оцінки російських науковців. Зокрема, С. Львов, звернувшись до ретельного аналізу твору де Бройна, з'ясував, що «документальна основа в ней – не сцена или фон для вымышленных персонажей, а сама суть повествования. Художественная субъективность книги проявляется не в беллетристическом сочинительстве, а в отборе и трактовке документально засвидетельствованных фактов» [4: 261]. Дослідниця сучасної німецької літератури І. Млечина зазначає, що «оставаясь объективным исследователем, придерживаясь научно подтвержденного биографического материала, де Бройн в то же время создает художественное произведение, в котором фигура героя несет на себе печать эмоционального восприятия автора. Де Бройн демонстрирует конструктивный, творческий подход к истории, «актуализируя» те черты художника, которые представляются ему наиболее существенными с позиций сегодняшнего дня, – бесконечную правдивость и высокие нравственные принципы Жан-Поля, его искренность, неспособность мириться с социальным, политическим, духовным гнетом» [5: 315]. Погоджуючись із критиками загалом, зауважимо водночас, що постать Ріхтера у творі де Бройна не є ані одновекторною, ані героїчно ідеалізованою, – вона набагато складніша, ніж «правильна» абстрактна схема достоїностей чи переваг, зокрема інтелектуалізму. Спираючись переважно на ідеалістичну модель біографії в значенні визнання первинним свідомості і духовного життя особистості, де Бройн не ідеалізує свого героя і навмисно не робить того заздалегідь упередженого відбору, на якому мимоволі наголошують екс-радянські дослідники. «Мій Жан-Поль» може означати у вустах автора надзвичайно глибоку міру проникнення в це життя, а також реальне емоційне співчуття і співзвуччя й резонування з Жан-Полем, – згадаємо, наприклад, відвертий пафос його виправдовування у главі «Останні заручини». Таким чином, семантичне нашарування площин означає, що де Бройн не відновлює миметично колись прожите життя творчої людини, а ніби продовжує його духовне відлуння в нашому часі, постійно маючи на увазі новочасний темпоральний плин і посилаючись на сучасність, зокрема – на власну призму правомірного

«присвоєння» нащадками, яке не можна недооцінювати або зменшувати з погляду логіки історико-культурного ритму Німеччини.

Гюнтер де Бройн зазначає, що Жан-Поль належить до тих письменників, у яких надзвичайно гостро виражений мотив самопізнання, осмислення свого „я”. У своїх цитованих біографом нотатках Жан-Поль розповідає: «Однажды утром я, совсем маленьким ребенком, стоял в воротах и смотрел на сложенные дрова, как вдруг передо мной, словно молния с неба, сверкнуло внутреннее видение, и с тех пор оно так и сияет: я есть некое Я, тут мое Я увидело самое себя впервые и навсегда» [2: 27]. Саме ця риса привернула увагу письменника ХХ ст. до постаті цієї складної особи, оскільки посилений інтерес до особистого „я” суттєвою мірою притаманий творчій інтелігенції Німеччини 1970-х років.

Свій життєпис де Бройн починає від самого народження Ріхтера й веде до останніх днів життя, а це ціла епоха в розвитку мистецтва, літератури. Біографічна лінія Жан-Поля уявляється де Бройну напруженою, переповненою сумними подіями. Повільно в епічному смислі, стримано за оцінною інтонацією розгортається опис, що відтворює атмосферу Німеччини кінця XVIII – початку XIX ст. Скупі деталі достеменно й без будь-яких прикрас окреслюють реальне, приміром щодо походження Жан-Поля мовиться: «Жан-Поль – сын и внук школьных учителей, то есть бедняков» [2: 22], про німецькі провінційні князівства повідомляється: «Фихтельгебиргский городок Вунзидель принадлежал к одному из более трехсот немецких государств – княжеству Байройт, которым, правда, с конца средних веков правят также и Гогенцоллерны – их незначительная франкская ветвь» [2: 21], оповідь торкається французької революції, гетевського Веймару, наполеонівських війн. Отже, де Бройн зображає Жан-Поля на тлі епохи, яка відтіняє, зумовлює й визначає долю героя. Час подій осмислено насамперед як добу Французької революції та її наслідків. Коли Жан-Поль народився, деспотична Пруссія Фрідріха була на вершині могутності; коли він помер, вже народився Карл Маркс і в Європі відбулися такі економічні і політичні зміни, які не могла відмінити і Реставрація. На його життя припадають духовні рухи Просвітництва, «Бурі та натиску», класицизму, романтизму. Після його смерті представники «Молодої Німеччини» проголосили себе його прибічниками. Отже, аналітику де Бройну вкрай потрібно співвіднести життєпис з головними віхами духовно-історичної динаміки суспільства. Європейська шкала задає масштаб і точку відліку особистих подій, авторська рефлексія укорінює об’єкт дослідження, поміщає портрет людини у контекст динамічного життя епохи.

Для концепції образу і особистості Жан-Поля дуже важливо, що де Бройн нічого не додумує за героя, він об’єктивно актуалізує його духовну спадщину, зафіксовану в листах, творах, замітках та ін., автор постійно і незмінно знаходиться в полі не вигаданих, а власних думок і почуттів Жан-Поля, нібито відновлює реальне життя душі героя за допомогою абсолютно точних, документально підтверджених і незмінно актуалізованих реалій, представлених в більш сучасному контексті. Створюється враження, нібито те коло подій та ідей, яке не могло бути підтверджено документально, свідомо залишено де Бройном поза увагою і поза художньою тканиною його книги, воно взагалі не входить у роман, навіть як потенційний предмет зображення. Саме такий принцип відбору ми вважаємо провідним для художнього документалізму де Бройна. Таким чином, можна визначити образ оповідача як не стільки натхненного образом письменника минулої епо-

хи, скільки ретельно і виважено обмежуючого роль власної фантазії коментатора, такого що практично не допускає домислу (особливо – художнього домислювання з точки зору сучасності). Його манера оповіди відмічена хронікальною правдоподібністю. Завдяки коментарю автора стає зрозумілим багато подій: «Таким образом, работает он усердно, острое чувство, что он обязан писать, продолжает терзать его; но часто это усердие на холостом ходу» [2: 331]. Характер Жан-Поля у творі синтезується на основі фактів, їх співставлення і переосмислення. Тому оповідач де Бройна існує в іпостасі аналітика. Автор займає позицію дослідника, що наполегливо й невтомно відшукує непросту, іноді глибоко приховану істину. Де Бройн сумнівається, сперечається, пропонує версії і заперечує гіпотези подій: «Решающую роль здесь сыграли не столько его безусловные способности, сколько покровительство баронессы фон Плото из имения Цедтвиц, которая ценила в нем музыканта, учителя музыки ее дочерей и остроумного собеседника» [2: 133] або «Не в том была его ошибка, что он давал слишком мало чувства, а в том, что с безграничной щедростью отдавал все, что имел в голове» [2: 171]). Розшарована, аналітично розщеплена і знову синтезована в аспекті причин та наслідків інстанція, здійснюючий перебір їхніх відтінків і варіантів, вимогливий і пристрасний побратим з корпоративного духу «гільдії» майстрів слова – ось хто коментує життя і творчість Жан-Поля в особі оповідача де Бройна.

Автор наділяє героя соціальною зіркістю, чуткістю, уразливістю. Уже в хлоп'яцтві Жан-Поль гостро сприймає соціальну нерівність. Адже сім'я його знаходилась майже на найнижчій сходинці ієрархічної драбини. Де Бройн бачить у цьому одну з причин його пізньої жаги самоутвердження. Ось характерний уривок: «Однажды отец даже взял его с собой в замок. Там мальчику, опьяненному всей этой красотой, дозволили гулять с «переполненным сердцем» среди арок и фонтанов парка и пасть на колени перед высокой персоной баронессы и поцеловать край ее платья. Эту сцену следует запомнить, чтобы понять, что впоследствии для него будет значить готовность благородных дам почтительно пасть на колени перед его высокой персоной» [2: 262]. Уже звідси можна відчувати, що причинно-наслідкова парадигма де Бройна дуже щільна, вона не припускає навіть гадки про випадковість, другорядність, периферійність тих чи інших деталей в біографії людини, зокрема творчої, що не були б підхоплені та розвинені в її досвіді пізніше, це особливо стосується Жан-Поля, головну рису якого, за Бройном, окреслює непохитність «я», незмінна вірність собі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баканов А.Г. Роман и наука (Историко-документальный роман) // Баканов А.Г. Современный зарубежный исторический роман / А.Г. Баканов. – К. : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-тет, 1989. – С. 118–150.
2. Бройн Г. де. Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера / Гюнтер де Бройн – М. : Прогресс, 1978. – 299 с.
3. Гугнин А. Перекличка через столетия / А. Гугнин // Менцель Г. Годы в Вольфенбюттеле. Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера. Бройн Г. де. – М. : Книга, 1986. – С. 5–12.
4. Львов С. Жизнь Жан-Поля Фридриха Рихтера, рассказанная Гюнтером де Бройном / Сергей Львов // Иностранная литература. – 1976. – № 11. – С. 260–262.

5. Млечина И. Гюнтер де Бройн / Ирина Млечина // Писатели ГДР / Сост. А.А. Гуннин. – М. : Радуга, 1984. – С. 305–319.
6. Schweikert U. Jean Paul / Uwe Schweikert // Metzler Autoren Lexikon / [Hrsg. von B. Lutz]. – Stuttgart : Metzler, 1986. – S. 315–318.
7. Bruyn G. de. Das Leben des Jean Paul Friedrich Richter / Gunter de Bruyn – Halle (Saale) : Mitteldeutscher Verlag, 1975. – 409 S.

УДК 811.161. 2'373. 611

*Науменко Л.О.
(Київ, Україна)*

МОВНО-КУЛЬТУРНА КАРТИНА СВІТУ У МАЛІЙ ПРОЗІ (на матеріалі творчості Володимира Винниченка)

Стаття присвячена проблемі дослідження концептуально-мовних засобів вираження в українській культурно-мовній картині світу на матеріалі малої прози Володимира Винниченка.

Ключові слова: мовно-культурна картина світу, концептуалізація, мала проза, вербальні засоби вираження.

Статья посвящена проблеме исследования концептуально-языковых средств выражения в украинской культурно-языковой картине мира на материале малой прозы Владимира Винниченко.

Ключевые слова: культурно-языковая картина мира, концептуализация, малая проза, вербальные средства выражения.

The article is devoted to the problem of the conceptual-language means for presentation of language-cultural picture of the world in the small prose by Volodymyr Vinnichenko.

Key words: language-cultural picture, conceptualization, instruments of verbal presentation, small prose.

Мовно-культурна картина світу є особливістю національно-естетичного осягнення дійсності. Її феномен визначається взаємодією кількох чинників: з одного боку, виокремлення стильової домінанти художнього тексту, з іншого – вона виростає з національної мови і її словника, що відбиває народнопоетичне осягнення людиною світу і формується під впливом традицій художнього мовлення з його естетичною настановою, співвідношенням між ідіостилем письменника і нормами загальнонародної мови, стильової концепції епохи і є результатом індивідуальної мовотворчості, особистих уподобань і орієнтирів автора (зовнішньої і внутрішньої організації твору), суб'єктивних і об'єктивних чинників її формування, зростанням антропоцентричного, культурологічного і когнітивного підходів до вивчення мови, яка виступає джерелом відомостей про концептуальні структури свідомості. Концепти можуть отримувати різне формально-матеріальне вираження в мові за допомогою слова, вислову і тексту. Концепти «несуть культурно цін-

© Науменко Л.О., 2012